

Un trauma col·lectiu

Premi de Comunicació Científica Joan Lluís Vives

Joana Serra i Serra

Del concepte de trauma col·lectiu en vaig sentir a parlar per primera vegada en un col·loqui on el Doctor Pierre Boquel¹ va presentar una ponència amb el títol « Langue, identité et pathologie. Occitan et impasse relationnelle ». Vaig pensar que era ben bé la primera vegada que algú gosava parlar del trauma que podia causar la pèrdua de la llengua materna. Però ja als anys 80 el doctor J.J. Kress², en un col·loqui internacional sobre el trauma psíquic, va presentar un treball d'homenatge al seu professor Kammerer del qual els treballs sobre traumes psíquics són coneguts arreu del món. J.J. Kress explicava:

“Je suis Alsacien d’origine, et parfaitement bilingue. En 1939, âgé de six ans, nous avons dû quitter notre région comme tant d’autres réfugiés et j’ai connu et vu ce qu’entraînait la perte de sa langue... Lorsque je suis arrivé en Bretagne, pour installer l’Hôpital psychiatrique de Bohars, j’ai été sidéré de voir que, contrairement à l’alsacien qui est resté bien vivant, le breton était peu pratiqué ! En fait, je n’ai eu besoin, qu’une seule fois, en trente ans, d’un interprète pour communiquer avec une vieille femme qui vivait seule dans une cabane perdue au fond des bois...”

En psicoanàlisi, la pèrdua és considerada com un trauma. Però la pèrdua de la llengua és un trauma? Què perdem, i com ho perdem? Segurament Catalunya Nord no es trobava, als anys 80, en una situació lingüística com la que descriu Kress, però actualment és comparable. La pèrdua de la llengua és prou recent com perquè sigui possible observar *in situ* els efectes d'aquesta pèrdua. El punt de partida d'aquest procés se situa als anys 50, després de la segona guerra mundial. La davallada de la llengua és tot just de fa 60 anys, tot i pertànyer a l'administració francesa des de fa ja més de 350 anys. A finals del segle XIX el francès esdevé una llengua de relació i de l'administració, però la massa de la població en té un coneixement molt imperfecte. El triomf dels republicans a les eleccions de 1880 va obrir les portes de la Tercera República francesa a noves reformes. Van destacar especialment les mesures que es van aplicar en l'ensenyament, quan es va declarar l'ensenyament estatal laic el 1882 i es va considerar que era un instrument de formació de

1 President de l'Associació de Terapeutes en Psicossomàtica Relacional (ATPR) i director del Centre de Psicossomàtica de Montpeller.

2 Metge en cap del servei hospitalouniversitari de l'Hospital Bohars (a prop de Brest), jubilat, i expresident de l'Associació Francesa de Psiquiatria, el professor Jean-Jacques Kress, que encara ensenya ciències humanes a la Facultat de Medicina Brest, s'ha interessat en alguns traumes col·lectius, com la pèrdua de la llengua materna.

l'esperit republicà. Però l'escola de Jules Ferry, laica, gratuïta, obligatòria, era estrictament en francès. Una igualtat social a costa d'un genocidi lingüístic. “Si no parles francès no te'n sortiràs”. Aquest ensenyament serà homogeni i homogeneïtzador. Amb consignes com la “Soyez propres, parlez, français”, que es pot veure encara avui a l'antiga escola d'Aiguatèbia, a les Garrotxes del Conflent.

En el marc del treball de la meua tesi (*“La transmissió lingüística intergeneracional. Marc teòric i aproximació al cas de Catalunya Nord”*), he realitzat un sèrie d'històries de vida, és a dir unes entrevistes centrades en recollir discursos sobre els usos lingüístics amb diversos interlocutors: amb la mare, el pare, la parella, els fills, els germans, la resta de la “família”³ (tot l'àmbit familiar); però també amb els “veïns”⁴, els amics catalanoparlants i francòfons, els companys de feina o d'estudi (àmbit social). És a dir fer un recull sobre les utilitzacions d'una llengua o d'una altra segons l'interlocutor. Els testimonis recollits, fan aparèixer un sentiment de vergonya. Uns sentiments que donen aquest valor traumàtic al fenomen de pèrdua de la llengua. Com s'han traduït sobre el terreny totes aquestes polítiques lingüístiques en contra del català, i aquests sentiments?

No era rar, i segurament molts ja n'heu sentit a parlar, que un mainatge “gosés” parlar català a l'escola. Els seus companys fins i tot eren incitats a denunciar l'agosarat per escapar ells mateixos al càstig. A Catalunya Nord, una pedra (o un objecte infamant penjat al coll del culpable), anava així de l'un a l'altre. Al final de la jornada l'alumne que tenia la pedra, era castigat. S'ha de saber que aquesta pràctica ha estat present a les escoles fins passada la segona guerra mundial. A més a més, el que tornava a casa amb l'objecte, sovint, es feia renyar pels pares, en català, per haver parlat en català a l'escola! Aquests fets il·lustren una situació exemplar del que s'anomena en psiquiatria “injunció paradoxal”⁵:

“Si, si mes tenia por de parlar català. Perquè a l'escola li han fet de tot. De tot, eh. Me contava sempre que al matí arribaven a l'escola i donaven a un nen una pedra i cada cop que el nen sentia a parlar en català, li donava la pedra. I el que al final del dia tenia la pedra, era castigat pel mestre. El mestre de l'escola laica i republicana i francesa.”

B1 GD. 1955⁶

3 El concepte de família l'entenc aquí com a entitat social, i no pas des d'un punt de vista estrictament tradicional de la família.

4 El veïnatge entès com una realitat de sociabilitat, i no pas com a referent de la societat tradicional.

5 Ordre incongruent que posa el receptor en una situació angoixant. Ordre tal com “no facis això” implica dos processos per el que rep el missatge: en primer lloc, la cosa que no ha de fer serà imaginada. Si se l'ordena de no jugar amb un objecte, el subjecte es veurà obligat a veure's jugar amb aquest objecte. I, un segon procés es posarà en marxa per manifestar i posar en pràctica la prohibició. Inconscientment, el subjecte és troba davant dues situacions contradictòries, que existeixen en la ment a diferents nivells. Per tant, l'ordre “no caiguis” és perillós: crea al receptor la representació de la seva caiguda, la imatge pot provocar una sèrie de fenòmens (por, estrès, etc ...), que poden causar el que justament volíem evitar.

6 Codificació realitzada en el marc d'un treball de camp per la tesi doctoral « La transmissió lingüística intergeneracional. Marc teòric i aproximació al cas de Catalunya Nord » per mantenir l'anonimat dels entrevistats.

També cal tenir en compte altres elements com per exemple que, a la primera meitat del segle XX, les dues guerres mundials consoliden les fronteres i francesitzen els soldats. En general les guerres fan que els soldats s'identifiquin amb l'estat pel qual han anat a morir. Si us passegeu per Catalunya Nord, trobareu encara el rastre d'aquestes confrontacions bèl·liques, amb la presència de monuments als morts a l'entrada de tots els pobles. La gent deixen de parlar català als fills per "identificació" amb França, perquè han lluitat per la llibertat, però també perquè la difícil situació econòmica de la postguerra desvetlla l'esperit de supervivència i per sortir-se'n cal parlar francès .

"Una cosa que és estranya, és que amb la meua tia, que té catorze anys de més que la meua mare, doncs li ha parlat sempre en català. Ella va néixer abans de la Guerra, i la meua mare després, i això, vull dir..., és molt estrany perquè hi ha una de les germanes, doncs la germana gran que si que parlava perfectament català, que el sap i sempre ha parlat català amb els seus pares i la meua mare que no, que ha parlat sempre en francès. Entre germanes és molt estrany, però és així... La guerra, la Segona Guerra Mundial va fer això... La meua mare va néixer el 50 i doncs la meua tia gran, la seva germana catorze anys abans (l'any 36), i això fa tota la diferència."

A1 JT. 1983

Conscient o no de les raons del trauma, alguns han fet la reflexió i arriben a expressar la seva representació de la llengua i del que els ha passat:

"[...]diré pas que hi ha un trauma, (riu) un traumatisme, mes és curiós... Sovint he dit : com se fa que jo tinc aqueixes arrels tan fortes amb el català però arribi pas a ben bé m' expressar en català, i hi ha com un bloqueig i crec que, en reparlarem belleu, mes és ambe força gent així, amb aqueixa llengua...és que seria pas això belleu que, de petits, ho sentíem mes nos ho feien pas parlar !"

A2 SCB. 1947

Però quina (es) conclusió (ns) a partir d'aquests testimoniatges? Entre els comentaris que hem esmentat fins ara n'hi ha que són colpidors. En termes psicoanalítics, es podria pensar que, de fet, el domini de la nova llengua com a saber, es pot explicar, precisament perquè és una llengua lliure del pes subjectiu del parlar dels orígens.

"És un àmbit de sensibilitat per a mi. És visceral. A vegades quan explico el que passava amb la meua àvia, això de pelar tomàquets en català, per a mi és molt important. [...] La recerca del paradís perdut amb les llengües era una recerca... no sé com dir, segur que hi ha un trauma, però era una recerca, no és curiositat intel·lectual sinó que és altra cosa... És la recerca de les arrels."

B3 DC. 1967

Si la pèrdua de la llengua és col·lectiva, de fet ningú no en porta realment el pes directament.

Els avis parlen català, els pares són bilingües i els nens només parlen francès. De fet, la pèrdua és intergeneracional. Es difon en l'inconscient i no és brutal, com alguns volien creure. Es pot, però, amb base a l'observació psiquiàtrica, especificar el tipus d'aquesta pèrdua. Ens adonem de fet, significativament, una major dificultat d'expressió pel que fa en particular a les relacions afectives, les relacions entre humans i la sensibilitat individual. És el que s'anomena l'alexítimia⁷: un concepte que designa les dificultats de l'expressió verbal de les emocions observades generalment entre els pacients que presenten símptomes psicossomàtics. No és impossible que sigui una característica dels catalans. No tinc encara cap exemple concret pel cas de Catalunya Nord, però el doctor Kress, recorda diverses observacions amb els alsacians, en particular als joves, incapaços d'expressar els seus sentiments en francès ... Va ser suficient per parlar amb ells en Alsacià per veure la llum... No hi ha cap investigació científica sobre aquest tema, però aquesta suposició sembla ser ben confirmada. Quants pares catalans (bilingües) podien transmetre en francès, als seus fills, la part sensible i emocional? Molt difícil.

“Mes parents me parlaient français, en plus ma mère est du nord de la France, mais je me souviens très bien, quand mon père parlait catalan, il fallait se cacher. Chaque fois qu'il nous grondait il le faisait en catalan, il était incapable de dire certaines choses en français.”

A3 AP. 1971

El Professor Kammerer, declarava: “Existeixen traumes repartits en el temps, involucrant mecanismes de reacció comuns als efectes del xoc i als efectes de la frustració.” Tenim a Catalunya Nord, una situació que ha causat commoció generalitzada i frustració en diverses generacions i que ha produït efectes radicals entre les pròpies generacions. Però el més important no és demostrar que els catalans (o els alsacians) van ser traumatitzats, sinó actualitzar les zones de patiment que hauran trobat una llengua per expressar-les.

Des de la sociolingüística, el plantejament que haurem de fer és com, en una societat que viu un procés de substitució lingüística, es pot recuperar una llengua sense tornar a causar un cert trauma a la població i als individus. Cal fer una reflexió sobre quins són els mètodes adients per recuperar una llengua que molts ja no tenen com a materna. Plantejar un retorn a la llengua catalana a Catalunya Nord, quan per molta gent, la seva llengua materna ja no és la llengua catalana, sinó la francesa, és delicat. La revernacularització, la resocialització de la llengua catalana a Catalunya Nord no es farà sense un reengament de la transmissió, i s'ha de estudiar amb molta precaució, quins són els camins per prendre.

⁷ Del grec «*alpha*» (privatiu), «*lexis*» (mot) et «*thymos*» (humor). Terme introduït als anys 70 per par John Nemiah et Peter Sifneos.

Bibliografia:

ASSOCIACIÓ ARRELS (Diversos Autors). - *Qui sem qui són els catalans del nord?*, Perpinyà: Arrels, 1992.

BOQUEL Pierre. - « Langue, identité et pathologie, Occitan et impasse relationnelle ». Tolosa: Institut d'Estudis Occitans, 2009.

BOQUEL Pierre et al.- Handicap, traumatisme et impasse, Paris, E.D.K., 2009.

KAMMERER T. - *Réflexion sur le traumatisme psychique*. L'évolution psychiatrique N°1 – PUF., 1956.

KRESS Jean-Jacques. - *Pathologie de la disparition des langues minoritaires, une perte sans élaboration subjective*. Psychologie médicale, Vil.16- N°8, 1984.

KRESS Jean-Jacques. - « De la langue à l'émotion, histoire d'un traumatisme collectif ». Consultat a www.espace-sciences.org el març 2011.